

ÜHEST VANA KIRJAKEELE KÜSIPARTIKLIST

Paul Alvre

Vana kirjakeele küsilauseis on tänapäeva eesti keelega võrreldes palju ühist, kuid leidub ka olulisi erinevusi.¹

Ühiste joontena võiks mainida, et enamikku küsilauseid alustati vanas kirjakeeles küsiva pronoomeni või adverbiga ja et kasutati nii kas- kui ka küsisõnata konstruktsioone. Selle kohta mõned näited: a. 1649 - 1656 J. Gutsclaffil Mes pea Minna Sinnulle mid teggema, mu poick?, kehs om seh tenut? (VEKVM 109, 120); a. 1686 M. G. J. Laurentiuse leinlaulus Kui kauwa Wangki-Torni sees / Nühd Pattust tahhat olla? (VEKVM 168); a. 1694 J. H. Creidiusel kust meie Leiba ostame, et needsinnased sögo? (VEKVM 235); a. 1690 - 1701 Andr. ja Adr. Verginiusel Kas sul on ka Libhalikkud Silmad? (VEKVM 202); a. 1818 A. W. Hupelil Kas nemmad loewad kokko? (Hup. 176); a. 1632 J. Rossihniusel Ollad sa koddö jubba? (SULK 142); a. 1674 ristimise sõnades Salgkat sinna erra sedda Kurrati? (VEKVM 160). Konstruktsioonilt on kõik esitatud laused jaatavad (puudub eitussõna).

Oluliseks erinevuseks on asjaolu, et eitava tähendusega küsilauseite puhul veel kas-sõna ei viljeldud, vaid kasutati teisi küsipartikleid.

Lõunaeesti vanimais tekstides torkab silma tuginemine eis-keelendile, näit. a. 1632 J. Rossihniusel Eis sinna mitte pajata minnu kahn?, Eis sinna mitte tya, et minnul weggi om...? (SULK 196); a. 1649 - 1956 J. Gutsclaffil Eis Sinna tehja, eth neet Philistileiset isandan ommat ülle meit (VEKVM 120). See küsisõna tuleb kujul eis veel tänapäevalgi piiratult esile mõnes kagueesti murrakus, näit. Harglas eis kahju ole ? 'kas kahju ei ole?'.

¹ P. Alvre, Vana kirjakeele küsisõnu. - "Keel ja Kirjandus" 1976, nr. 6, lk. 343 jj.

Vana kirjakeele eis ja lõnamurdeline eis 'kas ei' sisaldab kaks põhikomponenti (ei + -s). Algasosa ei- kattub nii vormilt kui tähenduselt eitussõnaga ei. Sufiks -s taandub varasemale kujule -ks (< *-kos).

Põhjaeesti 17. saj. algupoole keelepruuki iseloomustab küsipartikli eps tarvitamine, mil, vaatamata häälikulisele erinevusele, näib olevat ühine lähtekoht eis-sõnaga.

Küsipartikkel eps on tüüpiline H. Stahl'i keelepruugile, kuid sel võis juba siis olla arhailisuse varjund. Murdeist on eps-keelend täielikult taandunud alles möödunud sajandil, sest ta esineb veel A. W. Hupeli grammatika sõnastiku osas; vastav märgend juhib tähelepanu harvale tarvitamisele Pärnumaal: "eps nicht? seit. P." (Hup. 33). F. J. Wiedemann pole arvatavasti seda küsipartiklit enam rahvasuust kuulnud, sest märgend alt viitab ennekõike vanale kirjakeelele: "eps (alt) = eks" (Wied. 101). Wiedemanni grammatikas leidub eps adverbide rühmas eks, epa, esk (alt), es (GES 540).

Et vana kirjakeele eps-sõna ja sellega moodustatud lausetüpe pole varem uuritud, esitatakse järgnevalt näitestik üksikasjalikult liigendatult. Analüüsi seisukohast on oluline silmas pidada, et verbivormide kasutus on eps-konstruktsioonides erinev kui eis-sõna puhul.

Kindla kõneviisi olevikust on näiteid ainsuses ja mitmuses kõigi kolme pöördvormi kohta: Eps minna ollen üx Jummal (EKMS II 351), Eps sinna middakit kostat? (HH III 224), Eps se ninda on (HH III 192), Eps meije õigkest ütleme, et...? (HH III 57), Eps teije tehte 'teate', eth ... (HH III 61), eps needtsinnatset ... ommat? (HH III 83).

Ülevaatlikke tarvitusjuhte on ka täisminevikuga küsilauseist, mille kohta pole kasutada ainult ainsuse 1. pöördega näidet: eps sinna heh seemne omma põldo pehle külwanut ollet?, Eps meije olleme sünnno nimmi siddes Kurratit weljahajanut? (HH III 108), Eps teije se keacko ollete kuhlmut? (HH III 53), Eps nemmat sedda ommat kuhlmut? (HH III 155).

Verbivorm võib olla ka lihtminevikus või harva isegi tulevikus: Eps meije südda polletas meije sees, kus ...? (HH III 66), Eps nemmat mollembat sahwat aucko sisse langma? (HH III 99).

Suhteliselt haruldased on ka küsilauseid tingiva kõneviisi ja impersonaalse verbivormiga: Eps sinna woixit õhe

tundi minno kaks walwama? (HH III 211), Eps kax warblaset ostetaxe öhe robbi ehs (HH IV 181).

Tundub üllatav, et H. Stahlil peaaegu üldse ei esine pöördelõputa verbivorme, nagu see on tüüpiline eis-juhtudele. Ainult ühel korral on nende ridade kirjutajal õnnestunud leida konstruktsiooni eps + ole (Eps se olle üx Kurra-ti assi?) (HH II 145). Vaatamata sellele, et H. Stahl on suure järjekindlusega tuginenud tarinditüübile eps ... olen, oled, on, oleme jne., ei saa neid vorme pidada usaldusväärseiks, sest tegemist on ikkagi sisult eitavate lausetega, mis eeldavad pöördelõputa muudete tarvitamist. Kui peame silmas ka teisi tema keelepruuki iseloomustavaid viigaseid eitava kõne vorme (sedda ep woip Jummal, kessi ... ep wessip, sinna ep ollet (VEKVM 39 jj.), siis on ilmne, et konstruktsioonide Eps sinna kuhlet? Eps sinna woixit...? Eps ... ostetaxe? jt. taga tuleb näha omaaegseid rahvakeelseid vasteid Eps sina kuule?, Eps sina ... võika?, Eps ... osteta?

Et kõik eps-küsilaused on sisult eitavad, tõendavad "Hand- und Hauptbuch'is" leiduvad saksakeelsed lausevasted, milles kõigis leidub eitussõna "nicht" või "nichts". Võrreldagu Eps se sinnane on sesamma / ka Jerusalemis hucka panni keick ... - Ists das nicht / der zu Jerusalem ver-störet / alle / ... (HH III 168); Eps sinna kostat se pehle / mea nesinnaset sünno wasto tunnistawat? - Antwortestu nichts zu dem / das diese wider dich zeugen (HH III 219).

H. Stahlil pöördelõpuga verbide ebausaldatavust näitab omalt poolt ka samade näitelauseste leidmine teistel vanadel autoritel, kel eis- ja eks-konstruktsioone iseloomustavad ainult pöördelõputa vormid. Võrreldagu J. Rossihniusel Eis sinna kosta middakit ... - H. Stahlil Eps sinna middakit kostat?, J. H. Creidiusel Exs sinna olle minnoga ühhe Kroszi päle leppinud? - H. Stahlil Eps sinna ollet minno kaks öhe grossi sehdtnut pehwa palckax ...?

Mis puutub eps-sõna enda päritolusse, siis selle tähenduslik seos eis- ja eks-kujuga paistab olevat väljaspool kahtlust. Kui kaks viimati mainitud lasevad end raskusteta taandada lähtevormile ^meikos (vrd. sm eikös 'kas (siis ei)', siis eps-partikli p algupära siit ei selgu.

Kõige hõlpsam oleks ju taandada p liitepartiklile ^m-pa,

²-pä (vrd. küllap, sestap jt.), kuid et sellele pole läänemeresoome keeltes kaasnenud küsivat tähendust (vrd. sm Ei-päs nähnytkään 'Ta ei näinudki'), tundub vägivaldne piirduda ainuüksi seletusvõimalusega eps < eips < eipäs.

Ilmselt on eesti eitusverbi 3. ainsuse pööre kahesuguse lähtega. Kui ei-kuju saame taandada ²epi-le, siis ep (vrd. ka ep ole > pole) eeldab ikkagi reeglipärasest lähtekuju ²epi, sest pöördelõpp -pi on pearõhulise silbi järel ilmenenud teisteski verbides (saab < ²sä-pi, söüb < ²sö-pi). Kõnsilauluses liitus ²epi-le samasugune küsiv sufiks ²kos, nagu see on ilmnenu ka eis- ja eks- juhtudel (²epi + -kos). Sellisele lähtekujule taandubki arvatavasti vana kirjakeele eps oma säilinud p-ga (< ep-ps < ep-ks < ²epi-ks < ²epi-kos).

L ü h e n d i d

EKMS = A. Saareste, Eesti keele mõisteline sõnaraamat, Stockholm 1958 - ; GES = Grammatik der Ehstnischen Sprache, zunächst wie sie in Mittelehstland gesprochen wird, mit Berücksichtigung der anderen Dialekte, St.-Petersbourg 1875; HH = H. Stahl, Hand- und Haugbuch Für die Pfarherren / vnd Haugväter Ehstnischen Fürstenthums [I - IV] Theil, Riga / Revall, 1632 - 1638; Hup. = A. W. Hupel, Ehstnische Sprachlehre für die beyden Hauptdialekte, Mitau 1818; SULK = J. Ros-sinius, Südestnische Uebersetzung des Lutherischen Katechismus, der Sonntags-Evangelien und -Episteln und der Leidengeschichte Jesu (= Verh. GEG XIX), Jurjew (Dorpat) 1898; VEKVM = A. Saareste, A. R. Cederberg, Valik eesti kirjakeele vanemaid mälestisi a. 1524 - 1739, Tartu 1925 - 1931; Wied. = Eesti-saksa sõnaraamat, 4. tr., Tallinn 1973.

ОБ ОДНОМ ВОПРОСИТЕЛЬНОМ СЛОВЕ
РАННЕГО ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА

Пауль Адвре

Р е з ю м е

В раннем восточном литературном языке употребляли главным образом вопросительные слова *eks, eis* и *es*. Форма *ers* встречается в XVII веке только в текстах X.Сталя. При помощи вопросительного слова *ers* формировали предложения отрицательного характера, напр.: *Ers sinna kuhle?* 'Ты не слышишь?'. Форма *ers* возникла на базе элементов *epi* и *-kos* (*ers* < *ep-rs* < **ep-ks* < **epi-ks* < **epi-kos*).